

Valinta tilanteessa

Ehdotus dispositionaalisten päämäärien logiikaksi

Arttu Raittila

Sisällys

1. Johdanto.....	3
2. Kokonaisvaltaisen logiikan mahdollisuus.....	5
3. Valinnan mallintamisen edellytyksiä.....	7
3.1 Tahto, tilanne ja valinnan logiikan ajaton luonne.....	7
3.1.1 Tahdon ajallisuus ja toiminnallisuus.....	7
3.1.2 Tahdon tilannesidonnaisuus.....	8
3.1.3 Tahdon kohde.....	9
3.2 Preferenssit ja vaihtoehtojen tiedostaminen valinnan edellytyksinä.....	11
3.2.1 Sisällökäs valinta.....	11
3.2.2 Preferenssit.....	12
3.2.3 Vaihtoehtojen näkeminen.....	14
4. Valinnan logiikka.....	16
4.1 Valinnan logiikan kieli.....	16
4.2 Valinnan logiikan semantiikka.....	17
4.2.1 Malli.....	17
4.2.2 Tahtopredikaatti.....	18
4.2.3 Normaali valinta.....	18
4.2.4 Heikko ja vahva valinta.....	18
5. Epilogi: valinnan logiikan valinta.....	21
Kirjallisuus.....	22

1. Johdanto

”Kyllähän minä sitä *haluan*, vaikka en *aio* tehdä mitään asian hyväksi.”

”*Tunnen vetoa* siihen, mutta *haluan* säilyttää maineeni.”

”*Haluan* montakin asiaa, mutta tätä minä *tahdon*.”

”*Tahdon* niistä jokaista. Silti *valitsen* tämän.”

”En *tahdo* tehdä sitä, mutta minun asemassani on *pakko*. Jos en minä tee sitä, niin menetän asemani, ja joku muu tekee sen.”

Edelliset lausahdukset kuvastavat tapoja, joilla ilmaistaan myönteisten asenteiden tärkeysjärjestystä. Jokaisessa tapauksessa puhuja haluaa yhtä asiaa, mutta toista vielä enemmän. Voiton vievä asenne selittää luultavasti myös puhujan toimintaa, jos tämä on vilpiton. Vertailussa hävinneet asiat voisivat kuitenkin toimia nekin motiiveina — tai ainakin toiminnan selityksinä, jos motiiveihin ei uskota. Tämä olisi mahdollista, jos puhuja ei sattuisi tiedostamaan niitä toisia päämääriä, joita hän pitää arvokkaampana. Se, millaisia asioita yksilö haluaa ja mitä vaihtoehtoja hän tiedostaa, on kuitenkin täysin tilannesidonnaista. Erilaiset roolit, olosuhteet ja projektit antavat aiheita haluta erilaisia asioita ja tiedostaa eri päämääriä, ja niinpä sekin, mitkä halut selviytyvät vertailussa voittajina, vaihtelee tilanteesta toiseen. Toiminnan päämäärien valitseminen on toisin sanoen tilannesidonnaista, ja se edellyttää eri halujen tiedostamista ja asettamista tärkeysjärjestykseen.

Tässä tutkimuksessa esitän yksinkertaisen formaalin kielen, jolla tuota päämäärien tilannesidonnaista valikoitumista voidaan mallintaa. Yritän siten yleistää, miten asiantiloihin kohdistuvat asenteet jakautuvat eri tilanteissa toiminnan perusteiksi ja pelkiksi passiivisiksi haluiksi. Päätösteorian vastaavista malleista kieleni eroaa olennaisesti siinä, että sen avulla voidaan kuvata myös vallitsevan valintatilanteen ylittäminen, kun valitsija ottaa huomioon asioita, joita halutaan muissa tilanteissa.

Artikuloimani ”logiikka”¹, joka mallintaa tätä tilanteet ylittävää valitsemista, sijoittuu normatiivisen, rationaalisuusihanteeseen pohjautuvan logisoinnin ja puhtaan deskriptiivisen kuvauksen välimaastoon. En siis ensinnäkään yritä analysoida asiaan liittyviä luonnollisen kielen käsitteitä, kuten ”tahdon”, ”parempana pitämisen” ja ”valinnan” käsitteitä. Vielä vähemmän tarkoitukseni on paljastaa, mikä on tahtomisen tai valitsemisen ”todellinen olemus”. En toisin sanoen pyri selittämään, miten useimmat

¹ Ne, jotka hellivät niin sanottua ”tiukkaa käsitystä logiikasta”, saavat kirjoittajan puolesta jatkossa korvata mielessään sanan ”logiikka” ilmaisulla ”formaali kieli” tms.

ihmiset tosiasiasa ”valitsevat” kussakin yksittäisessä elämäntilanteessa ne asiantilat, joita he pitävät toimintansa päämäärinä.² Toiseksi, mitä normatiivisuuteen tulee, en tule asettamaan vaatimuksia siitä, miten ihmisten tulisi nuo päämääränsä valita ollakseen ”rationaalisia”. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei logiikkani olisi omalla tavallaan idiosynkraattinen: päätösteorian ja taloustieteen rationalisoivien mallien tavoin formaali kieleni soveltuu vain yhteen valitsemistapaan ja jättää niin ulkopuolelleen erilaisia ”irrationaalisuuden”, ajattelemattomuuden ja yli-inhimillisen reflektion muotoja. Se lienee turha esimerkiksi henkilölle, joka useimmin karttaa itsereflektiota tai ”elää vain nykyhetkessä” suunnittelematta tulevaisuutta ja miettimättä menneitä. En kuitenkaan ryhdy tässä tuomitsemaan tuollaisia elämäntapoja ”irrationaalisiksi”. Liioin en tahdo omia käyttämiäni termejä, kuten ”tahtoa” ja ”valintaa”, saati ehdottaa yleisesti hyväksyttäväksi sitä tapaa, jolla käytän niitä. Myös toisenlaiset ”valitsemisen” ja ”tahtomisen” tavat saattavat olla arvokkaita kuin ne, joihin tässä tutkimuksessa keskityn.

Mikä sitten on tämä idiosynkraattinen ”välimaasto”, joka ei ole yleispätevän deskriptiivinen eikä perinteisessä mielessä normatiivinen? *Ensinnäkin* kirjoitin logiikkani mallintamaan sellaista valitsemistapaa, jota olen itse soveltanut ja jonka olen itse valinnut. Tästä syystä kyseinen logiikka ei istu mallintamaan suuressa määrin improvisoitua elämää, jossa ei esiinny taipumuksia tahtoa samoja asioita samanlaisissa tilanteissa, tai — toisessa ääripäässä — sellaista elämää, joka on kuin valmiiksi kirjoitettu ja jonka yhteydessä pelkkä ”valinnoista” puhuminen vaikuttaa harhaanjohtavalta. Mainittujen ääripäiden väliin sijoittuu luonnollisesti paljon vaihtoehtoisia valitsemistapoja, joista logiikkani kuvaa yhden. Tällaisena tuo logiikka näyttäisi olevan vain idiosynkrasian kuvaus ja sellaisena yhdentekevä niille, jotka eivät tunnista siitä itseään. Asia ei ole kuitenkaan näin, sillä *toiseksi*, sen lisäksi, että olen vain artikuloinut oman valitsemistapani logiikaksi, olen pyrkinyt samalla kehittämään käsitteellisiä välineitä elämän kokonaisvaltaiseen suunnitteluun. Tavoitteenani on tällöin ollut yhdistää tahtomisen yleiset periaatteet ja se väistämätön tilannesidonnaisuus, joka liittyy päämäärien valitsemiseen. Tuloksena on joukko käsitteitä, joilla voi jäsentää elämäntapaansa yksiköihin, niiden suhteisiin ja yleisempiin preferensseihin. Näiden käsitteiden avulla voi paitsi lisätä itsetuntemustaan myös aktiivisesti tehdä elämänvalintoja. Tulen tässä tutkimuksessa kuitenkin pääosin sivuuttamaan kysymyksen tämän valintatavan yleisestä käyttöarvosta tai sen mahdollista paremmuudesta tai huonommuudesta verrattuna muihin valitsemistapoihin, kuten

² Vaikka en *pyri* selittämään yleispätevästi, miten ihmiset valintansa tekevät, tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei logiikkani voisi kuvata jossain määrin yleismaailmallisesti tuota prosessia. Empiirisen evidenssin puuttuessa en rupea väittämään tässä asiassa suuntaan enkä toiseen, eikä tuollaisten väitteiden totuus tai epätotuus ole tämän tutkimuksen onnistumisen kriteeri.

intuitionistiseen, utilitaristiseen tai velvollisuuseettiseen ajatteluun.

Seuraavassa luvussa esittelen lyhyesti, miten kehittämäni logiikka eroaa päätösteoriasta ja filosofisesta preferenssin logiikasta. Kolmannessa luvussa selostan, mitkä ovat mallinnukseni kohteet, tämän mallinnuksen edellytykset ja siinä soveltamani käsitteet. Luvussa 4 luonnostelen itse logiikan, so. sen syntaksin ja semantiikan sekä mahdollisia variaatioita. Lopuksi pohdin kehittäemäni järjestelmän hyödyllisyyttä.

2. Kokonaisvaltaisen logiikan mahdollisuus

Yksinkertaisuuden vuoksi kutsun kehittämäni formaalia järjestelmää tästedes *valinnan logiikaksi*. Sille keskeisiä termejä ovat *tahto*, *preferenssi*, *tilanne* ja *valinta*. Jokainen näistä termeistä on käytössäni tekninen eikä viittaa muuhun aihetta sivuavaan tutkimukseen, saati uskollisesti sanojen arkikielisiin merkityksiin. Käsitteideni stipuloitu luonne ei kuitenkaan tarkoita, että kehittämäni järjestelmä ei olisi monessa suhteessa analoginen toisista lähtökohdista kumpuavalle tutkimukselle.

Lähimmät sukulaiset valinnan logiikalle löytynevät päätösteoriasta ja filosofisesta preferenssin logiikasta. Päätösteoriassa yksilön preferenssillä tarkoitetaan sitä, että tämä pitää yhtä asiaa arvokkaampana kuin toista (vahva preferenssi) tai vähintään yhtä arvokkaana (heikko preferenssi). Riittävän rationaalisen preferenssijärjestyksen perusteella on mahdollista johtaa algoritmisesti siihen perustuva valinta (preferential choice). Valituksi tulevat tällöin asia tai asiantila (tai näiden joukko), joita arvokkaampia vaihtoehtoja ei tarkastellusta joukosta löydy. Jotkut taloustieteen teoriat menevät vielä pidemmälle ja tarkastelevat sitä, miten erilaiset preferenssijärjestykset tuottavat numeerisesti mitattavaa ”utiliteettia”, so. hyötyä.

Siinä missä taloustieteilijät tarkastelevat etupäässä instrumentaalisia preferenssejä, ovat filosofit tutkineet myös ei-välineellisten preferenssien logiikkaa. Kuten von Wright toteaa, filosofeilla on erilaisia intuitioita termin ”preference” suhteen, mikä on tehnyt mahdolliseksi rakentaa erilaisia logiikoita erilaisten preferenssin käsitteiden varaan. von Wright keskittyy itse tarkastelemaan sellaista intuitiota, jonka mukaan preferenssissä on kyse siitä, että yksilö *pitää* yhdestä asiasta itsessään enemmän kuin toisesta. Termin tämän käyttötavan pohjalta hän on kehittänyt oman preferenssin logiikkansa.³

³ von Wright 1972, 141-142. Ks. m. von Wright 1971.

Yhteistä sekä päätösteorialle että filosofiselle preferenssin logiikalle on ollut niihin sisältyvä vaihtoehtoisten asioiden ”tarjotinmalli”. Tällä uudissanalla tarkoitan tärkeysjärjestykseen asetettavien vaihtoehtojen kokoelman eli ”menyyn” satunnaisuutta tai mielivaltaisuutta. Tarjotinmallissa vaihtoehdot ovat toisin sanoen ”kuin tarjottimella”. Päätösteoretikot ovat tosin tiedostaneet, että ei ole samantekevää, mitä päätöksentekijä uskoo menyyn vaihtoehtojen haluttavuudesta eri valintakonteksteissa: nämä uskomukset voivat näet antaa aiheen rationaalisesti rikkoa eräitä suosittuja rationaalisuusvaatimuksia, kuten valintojen transitiivisuutta.⁴

Tällaiset tarjotinmallista kumpuavat ongelmat vihjaavat myös toisenlaisen logiikan mahdollisuudesta. Tällaisessa logiikassa preferenssijärjestykseen asetettavat vaihtoehdot eivät olisi *mitä hyvänsä* vaan jollakin yhdenmukaisella tavalla määräytyneitä. Valinnan logiikassa vaihtoehtoisten asiointilojen määräytymisperiaate on *yksilön taipumus tahtoa niiden toteutumista*.⁵

Tällaisten taipumusten pohjalta suoritettavat, preferenssijärjestyksen rajaamat tilannesidonnaiset valinnat tapahtuvat pitkälti analogisesti päätösteorian kanssa. Valinnan logiikassa kahden asiointilan preferenssisuhde tarkoittaa kuitenkin sitä, että kun yksilö *tiedostaa* tahtovansa niiden molempien toteutumista, hän tahtoo toisen toteutumista enemmän kuin toisen, olipa tilanne mikä hyvänsä. Päätösteorian tarjotinmalli sitä vastoin sallii menyyseen sisältyvien vastenmielisten ja yhdentekevien, sanalla sanoen eitahtottavien asioiden asettamisen preferenssirelaatioon. Toinen seikka, mikä erottaa tarkastelemani preferenssit päätösteorian preferensseistä, on niiden dispositionaalinen yleispätevyys.⁶ Siinä missä valinta ja tahto ovat valinnan logiikassa tilannesidonnaisia dispositioita, dispositionaaliset preferenssit voivat vaikuttaa kaikissa mallinnettavissa tilanteissa, jos tietyt ennakkoehdot täyttyvät, ja siten ne voivat osallistua tilannesidonnaisen valinnan synnyttämiseen.

Tuo tilannesidonnainen valinta tarkoittaa valinnan logiikassa sitä, että *yksilöllä on taipumus tahtoa ryhtyä toimimaan asiointilan toteuttamiseksi kyseisessä tilanteessa*.⁷

4 Ks. esim. Kirchsteiger & Puppe 1996.

5 Valintani käyttää sanaa ”tahto” on hieman keinotekoinen ja saattaa hämmentää joitakin, erityisesti niitä, jotka kantilaisittain haluavat varata tuon ilmaisun jollekin korkeammalle ”Järjen” tuotokselle — erotukseksi haluista yms. alemmista inkliinaatioista. En koe tuollaista erottelua tässä tarpeelliseksi, koska tavoittelemani mallinnus on sokea tahdon alkuperälle.

6 Päätösteorian piiristäkin löytyy tutkimuksia, joissa preferenssejä pidetään pysyvinä. Ks. esim. Karni & Schmeidler 1990.

7 Mallintamani valintaa ei pidä sekoittaa Harry Frankfurtin tarkastelemaan ”toisen asteen tahtoon” (second order volition). Jälkimmäinen on enemmän sukua edellisessä alaviitteessä mainitulle kantilaiselle tahdolle, sillä niissä molemmista ”korkeampi” tahto voi olla epäsuhtainen motivaation todellisen voimakkuuden kanssa. Tämä selviää tarkastelemalla Frankfurtin esimerkkiä vastentahtoisestä huumeriippuvaisesta valinnan

Päätösteorian ja filosofisen preferenssin logiikan tilannesidonnaisuudesta valinnan logiikka poikkeaa kuitenkin siinä, että se *sallii vaihtoehtoisten tilannetyyppien huomioimisen päätöksenteossa*. Niinpä sellaiset tekijät kuin auktoriteetit, esikuvat, tulevaisuuden skenaariot, loistava menneisyys ja toisten ihmisten asemat voidaan tuoda mallinnuksen piiriin.

3. Valinnan mallintamisen edellytyksiä

Kuten varoitin, artikuloimani logiikka nojaa teknisten termien laajamittaiseen käyttöön. Tässä luvussa eksplikoin näiden termien takana olevat käsitteet ja perustelen niiden soveltamista.

3.1 Tahto, tilanne ja valinnan logiikan ajaton luonne

Kun on tarkoitus mallintaa inhimillistä tahtomista ja sen joitakin mielensisäisiä seurausilmiöitä, on suotavaa tarkastella aluksi — jo pelkästään tutkimuskohteen rajaamiseksi —, mistä tässä tahtomisessa on kysymys ja mitä rajoituksia se asettaa sitä kuvaavalle logiikalle. Tämän vuoksi seuraavaksi esittämäni huomiot tahtomisen luonteesta ovat pääosin triviaaleja — silloin, kun ne eivät ole vain käsitteellisiä. Kahdessa ensimmäisessä alaluvussa lukijan huomio kiinnitetään tahtomisen ajallisuuteen, toiminnallisuuteen ja tilannesidonnaisuuteen. Samalla käydään läpi valinnan logiikan perustavia lähtökohtia. Luku 3.1.3 käsittelee mallinnettavan tahdon *kohteen* erityisluonnetta.

3.1.1 Tahdon ajallisuus ja toiminnallisuus

Tahtominen on *aikaan sidottua* toimintaa. Tästä johtuen sitä mallintava logiikka on väistämättä pelkkä pysäytyskuva. Jotta tahtomista voidaan mallintaa, on siitä abstrahoitava *pysyviä tai ainakin toistuvia piirteitä tai alueita*. Deonttisen logiikan voidaan katsoa eristäneen yhden tällaisen pysyvän alueen, nimittäin velvollisuuseettiseen ajatteluun perustuvan tahtomisen. Tämä abstraktio lienee pätevä niiden yksilöiden osalta, jotka ovat kyseisen ajattelutavan pauloissa. Vastaavasti tietynlaisten ihmisten tahtomisesta voidaan eristää utilitaristisen eli hyötyajattelun alue. Itse en kuitenkaan abstrahoi tahtomisen *aluetta* vaan tietyt sen *toistuvat piirteet* eli taipumukset tahtoa saman asiantilan toteutumista eri aikoina. Näitä taipumuksia kutsun tästä lähtien ”tahtodispositioiksi”.

logiikan kontekstissa. (Frankfurt 1988, 16-17.)

Se, mitä näiksi tahtodispositioiksi kelpuutetaan, riippuu mallinnuksen tarkoituksesta. Jos valinnan logiikkaa käytetään elämän suunnitteluun, tahtodispositiot ovat, kuten tullaan näkemään, — tahdon asioita. Ne ovat tällöin toisin sanoen niitä tahtomistaipumuksia, jotka valitsija haluaa huomioida tehdessään valintoja. Nämä tahtomistaipumukset voivat pitää sisällään niin esteettisiä, tiedollisia, velvollisuus- kuin hyötynäkökohtiakin. Jos taas valinnan logiikkaa käytetään deskriptiiviseen tutkimukseen, dispositiot määräytyvät tämän tutkimuksen tavoitteiden mukaisesti. Tällöin on muun muassa ratkaistava, mitä elämänoja ja ajanjaksoja tarkastellaan ja kuinka tiheää toistumista tahtomisilta vaaditaan.

Kun ajallisuus perustelee tahdon dispositionaalisuutta, selittää toiminnallisuus puolestaan sen välittömän kiistämättömyyden. Tahtominen on toisin sanoen jotakin annettua: jotakin, joka vain tapahtuu; ja kun se tapahtuu, tästä tapahtumasta ei ole mitään epäselvyyttä. On tietenkin mahdollista esimerkiksi kiistää tahtoneensa jotakin, mutta tällöin kyseessä on mennyttä tahtomista koskeva uskomus eikä enää itse tahtominen. Niinikään on mahdollista väittää tai tahtoa, ettei jatkossa tulisi tahtoneeksi joitakin asioita, kuten toisten ihmisten kärsimyksiä.

Huomio tahdon annettuudesta on ehkä paikallaan siksi, että joskus ihmiset miettivät ääneen, ”mitä he todella tahtovat”, tai ”tahtovatko he todella sitä-ja-sitä”. Tällöin ”tahtomisella” saatetaan viitata esimerkiksi meneillään olevaan valintaprosessiin tai jonkinlaiseen frankfurtilaiseen ”toisen asteen tahtoon”, tai kyseessä saattaa olla umpikuja, jossa kaikki vaihtoehdot vaikuttavat puutteellisilta. Tällaisessa ääneen ajattelussa voi olla tosin kyse myös jostakin arkisemmasta, kuten omien tuntemusten tulkintayrityksistä tai jonkin asian hyödyllisyyden selvittämisestä. Mitä ajattelijamme sitten ”todella tahtovatkaan”, ei siinä ole kyse itse tahtomisen aktista. Rajaankin nyt käsittelemäni tahdon alustavasti annettuihin ja tiedostettuihin tahtodispositioihin, joihin itseensä sisältyy niiden ”tahtomisluonteen” paljastava tulkinta.

3.1.2 Tahdon tilannesidonnaisuus

Tahtominen on myös *tilanteeseen sidottua* toimintaa. Erilaisissa tilanteissa tahdotaan ja on luontevaa tahtoa eri tyyppisiä asioita. Näin ollen tahtomisen mallintaminen voidaan rajoittaa tilannekohtaiseksi. Harva, jos mikään, elämän valintatilanne kuitenkaan toistuu täysin samanlaisena. Niinpä yksittäiseen tilanteeseen rajoittuva tahtomisen mallintaminen, mihin päätösteoria keskittyy, on väistämättä irrallista elämän kokonaisuudesta eikä siten palvele valinnan logiikan yksilöeettisiä taustapyrkimyksiä. Siksi myös tilanteiden joukosta on abstrahoitava jotakin pysyvää tai ainakin toistuvaa. Kuten tahtomisen kohdalla, voidaan

jälleen valita abstrahoitavaksi jokin tilanteiden *joukko*, esimerkiksi jokin yksittäinen elämänalue, tai vaihtoehtoisesti sellaista, mikä on tilanteissa *toistuvaa*, so. tilannedispositioita. Kuten arvata saattaa, valitsen jälleen dispositiot.

Se, mitä tilannedispositioiksi kelpuutetaan, riippuu jälleen logiikan käyttötarkoituksesta. Mikäli tarkoitus on suunnitella elämäntapaa, tilannedispositiot ovat — hieman paradoksaalisesti — tahdon asioita: ne ovat tahto- ja päämäärädispositioiden kokoelmia, joiden sisällön määrää se, millaisina suunnittelija haluaa suunnitellaan nähdä elämänsä keskeiset valintatilanteet. Mitä tämä tarkoittaa, se selviää tarkemmin myöhemmin. Jos taas valinnan logiikkaa käytetään tutkimuksessa, määräytyvät dispositiot tuon tutkimuksen tavoitteiden mukaisesti. Joitakin näistä teoreettisista tilannedispositioista, kuten tietyn ammattin harjoittamista, on havainnollista kutsua *rooleiksi*. Eräitä toisia dispositioita, kuten jalkapallon pelaamista, voidaan kutsua myös *toimintamuodoiksi*. Olipa tilannedispositioiden rajaamisperuste deskriptiivinen tai yksilöeettinen, olipa niissä kyseessä toimintamuodoista, rooleista tai joistakin abstraktimmista dispositioista, viittaa niihin jatkossa yleisnimityksellä *tilannetyyppi*.

3.1.3 Tahdon kohde

Tahtomisesta voidaan edellisen perusteella abstrahoida tietyissä tilannetyypeissä esiintyviä tiettyjä tahtodispositioita. Lisäksi valinnan logiikka rajaa tarkastelun *asiantilojen* tahtomiseen. Siten se ei mallinna esimerkiksi pelkästään toiminnan tai asioiden omistamisen tahtomista, joita luonnollinen kieli saattaa tahdon kohteiksi ehdottaa. Oletuksena on myös kaiken aikaa ollut, että mallinnettava asiantilojen tahtominen on tiedostettua. Lisäksi tahtodispositioiden käsitteellinen erottaminen muista taipumuksista edellyttää, että abstrahoitava tahtominen on ainakin osittain kielellistä. Kielellisyyden ja tiedostuksen vaatimus sulkee luonnollisesti pois eräitä toiminnan ja tapahtumisen muotoja, kuten tiedostamattoman halun, joita voidaan myös kutsua ”tahtomiseksi”. Kyseinen vaatimus on kuitenkin nähdäkseni välttämätön tavoiteltavan logiikan mahdollistamiseksi.

Valinnan logiikan tarkastelemat tilannetyypeihin sidotut tahtodispositiot voivat osittaisesta kielellisyydestään huolimatta olla kuitenkin myös olennaisesti ei-propositionaalisia. Tämä ei muodostu logiikalle kynnyskysymykseksi mutta asettaa joka tapauksessa tiettyjä varauksia sen soveltamiselle. Ei-propositionaalisuuden havainnollistaminen käy kätevästi esimerkin avulla: Voin kuvitella elävästi mielessäni, suorastaan kokemuksellisesti, kuinka kävelen kesäisen kukkaniityn halki, tunnen kukkien tuoksun ja heinien hellän kosketuksen. Tämän jälkeen saatan todeta itselleni: ”tätä minä

tahdon”. Tahdon tällöin kokea luonnossa ja vielä elävämmiin kokonaisuutena sen mitä olen kuvitellut. Mikäli kyseinen tahdonilmaus toistuu useasti samassa tilannetyypissä yhdessä saman elävän kuvitelman kanssa, on kyseessä valinnan logiikan periaatteessa kelpuuttama dispositio. Tämän tahtodisposition luonnetta ei voida kuitenkaan tavoittaa täydellisesti millään väitelausemuotoisella kuvauksella, huolimatta sen osittain kielellisestä luonteesta. Vaikeuksia tuottaa tällöin myös tahdottavan asiantilan negaation tahtominen. Kuvitelman kokemuksellinen sisältö voi nimittäin jäädä täyttymättä usealla eri tavalla: kävellessäni konkreettisella kesäisellä kukkaniityllä voin kokea heinien kosketuksen ja/tai kukkien tuoksun jollakin tavalla erilaisena kuin kuvitelmani, ja näille erilaisuuden muodoille ei ole loppua. On siis lukemattomia mahdollisuuksia, jolla tahtoni kohde voi jäädä täyttymättä. Tahtomalleni asiantilalle voidaan kyllä asettaa kontradiktorinen negaatio, siis sellainen abstrakti asiantila, jossa kuvitelmani ei toteudu, mutta sen tahtominen ei ole mielekästä. Tahtominenhan on aina jonkin tietyn asian tahtomista, eikä äärettömän monimutkainen asiantila, kuten edellä kuvitellun (komplementaarinen) negaatio. Näin ollen edellä kuvitellun asiantilan ”negaatio” ei kelpaa tahdon kohteeksi. Tämä ei tietenkään estä esimerkiksi väitelausemuodossa esitetyn disjunktiivisen tai muutoin loogisesti kompleksin asiantilan tahtomista. *Kaikki* tahdottavat asiantilat eivät ole kuitenkaan esitettävissä väitelausemuodossa, kuten edellisestä esimerkistä nähtiin.

Tahdon kohteen mahdollisen ei-propositionaalisuuden tuottamat ongelmat voidaan ratkaista kahdella tavalla. Yksinkertainen ratkaisu on rajoittaa valinnan logiikka pelkästään propositionaalisesti esitettävissä olevien tahdon kohteiden tarkasteluun. Tämä lähestymistapa sallii käytännössä tahdottavien asiantilojen negaation esimerkiksi toisissa tahtodispositioissa. Lisäksi tämä tapa helpottaa logiikan laajentamista tarvittaessa useita tahtovia subjekteja käsittäväksi. Laajennuksessa ei tällöin tarvitsisi huomioida joidenkin tahdottavien asiantilojen perustavanlaatuista subjektiivisuutta. Negaation sallivaa ratkaisua tukee myös arkikieli — kömpelyydellään. Luonteva ilmaisu ”en tahdo” tarkoittaa näet juuri negaation tahtomista, kun taas tahdon poissaoloa joudutaan ilmaisemaan kankeammin, kuten ilmaisuilla: ”ei ole niin, että tahdon sitä-ja-sitä”, tai tulkinnanvaraisemmin: ”olen välinpitämätön sen suhteen”. Kaiken kaikkiaan ei-propositionaalisten tahdon kohteiden poissulkeminen valinnan logiikasta mahdollistaa monimutkaisemman, hienostuneemman ja luontevamman soveltamisen. Painavatko nämä kiistattomat edut enemmän kuin se mitä redusoitaessa menetetään, — tämä säilyy logiikan soveltajan omantunnon kysymyksenä.

Vaihtoehtoinen ratkaisu on hyväksyä osittain ei-propositionaaliset tahdon kohteet

mallinnettavien joukkoon. Tällöin ainakin joidenkin tahdon kohteiden symbolisilta esityksiltä puuttuu mielekäs negaatio. Toisaalta mallinnettavan tahtomisen alue on tällöin laajempi ja sanalla sanottuna — inhimillisempi. Kuten totesin, kysymys tahdon kohteiden propositionaalisuudesta ei muodostu kynnyskysymykseksi valinnan logiikalle. Niinpä siihen on turha yrittää antaa tässä definitiivistä vastausta. Tämä on mahdollista, koska negaatiota tarvitaan ainoastaan valinnan logiikan metakielessä; itse logiikan kielessä se ei ole välttämättömyys.

3.2 Preferenssit ja vaihtoehtojen tiedostaminen valinnan edellytyksinä

3.2.1 Sisällökäs valinta

Tarkastelemalla tahtomista ja tilanteita olen edellä luonut metateoreettista pohjaa päämäärien valinnan logiikalle. Pelkät tilannetyyppeihin sidotut tahtodispositiot eivät kuitenkaan yksin riitä sisällökkään valinnan käsitteen luomiseen. Asiantilan valinnallahan tarkoitetaan tässä tutkimuksessa tilannetyyppiin sidottua dispositionaalista tahtoa toimia kyseisen asiantilan toteuttamiseksi. *Sisällökkäällä* valinnalla tarkoitan puolestaan sellaista valintaa, joka ei automaattisesti kruunaa kaikkia tahdon kohteita kyseisessä tilannetyypissä vaan rajaa ainakin yhden niistä toiminnan päämäärien ulkopuolelle. Tällaisen valinnan mallintamiseen tarvitaan riittävän ankara valinnan käsite.

Se käsite, jonka tulen esittämään, sallii kuitenkin myös kaiken hyväksyvän, ei-sisällökkään valinnan. Onhan näet täysin mahdollista tahtoa toteuttaa juuri se asiantila jota vallitsevassa tilanteessa sattuu kyseisenä ajankohtana haluamaan — ajattelemta tilannetta, aikaisempia halujaan, muiden asiantilojen tahdottavuutta, tulevaisuutta tai ylipäättään mitään vaihtoehtoisia tilanteita tai haluja. Jos jonkun elämäntapa olisi kokonaisuudessaankin näin läpeensä impulsiivinen, ei se tarvitsisi edellä visioitua sisällökästä valintaa, saati ylipäättään mitään sitä mallintavaa logiikkaa.

Mikäli mallinnettava tahtominen on kuitenkin säännöllisempää ja sallii edellä käsittelemäni abstrahoinnin tilannetyypikohtaisiksi tahtodispositioiksi, voidaan määritellä sellainen valinnan käsite, joka sallii sekä sisällökkään että impulsiivisen valinnan. Seuraavassa kahdessa alaluvussa tarkastelen niitä lisäehtoja, joita kyseinen määrittely edellyttää. Tällaisia ehtoja ovat preferenssijärjestys sekä kyky ”nähdä” käsillä oleva tilannetyyppejä ja muita mahdollisia tilannetyyppejä.

3.2.2 Preferenssit

Perustava sisällökkään valinnan edellytys on tahtodispositioiden kohteiden asettaminen jonkinlaiseen järjestykseen sen mukaan, miten paljon niitä tahdotaan. Valinnan logiikassa tämä järjestäminen tapahtuu tahdottavien asiantilojen tahdottavuuden pareittain suoritettavalla vertailulla. Tämä vertailu on *dispositionaalista ja tilanteet ylittävää*.⁸ Preferenssi tarkoittaa valinnan logiikassa sitä, että yksilö tahtoo yhden asiantilan toteutumista enemmän kuin toisen — milloin tahansa, kun noita molempia asiantiloja tullaan ajatelleeksi tahdottavina.

Järjestysvaatimuksesta ei kuitenkaan seuraa, että yksilön kaikkien tahtodispositioiden kohteiden olisi oltava osallisina preferenssirelaatiossa, jotta valinnat voisivat olla sisällökkäitä. Tällainen rationaalisuusihanne on tietenkin mahdollista asettaa, kuten päätösteorian taloustieteellisissä sovelluksissa usein tehdään. Samoin voitaisiin säätää vielä tiukempi vaatimus *kaikkien* tahtodispositioiden kohteiden keskinäisestä preferenssivertailusta, toisin sanoen preferenssijärjestyksen täydellisyydestä: niin ikään päätösteoriasta tuttu ideaali. Tämän tutkimuksen keskeinen tavoite on kuitenkin luoda väline *erilaisten* ihanteiden ilmaisemiseen eikä *tiettyjen*, tässä tapauksessa vieläpä varsin kyseenalaisten ihanteiden ennenaikainen asettaminen. Niinpä preferenssirelaatiolle on turha asettaa tässä muita rationaalisuusvaatimuksia kuin irrefleksiivisyys ja asymmetrisyys. Irrefleksiivisyyden vaatimus kieltää, että asiantilaa voitaisiin tahtoa enemmän kuin sitä itseään. Preferenssirelaation asymmetrisyydestä puolestaan seuraa, ettei valintoja tekevä voi saman mallin sisällä tahtoa samaa asiaa sekä enemmän että vähemmän kuin jotakin toista. Mitä tulee kahta edellistä pidemmälle meneviin preferenssijärjestyksen rationaalisuusihanteisiin, riittääköön niistä valinnan logiikan yhteydessä seuraava huomio: joissakin yksittäisissä tilannetyypeissä, kuten pingistä pelattaessa tai teatterinäytelmää seurattaessa, ei ole erityisen järkevää asettaa preferenssijärjestykseen juuri noille tilannetyypeille ominaisten tahtodispositioiden kohteita — toisin kuin esimerkiksi taloustieteellisissä skenaarioissa, joissa rajoitettuja varoja sijoitetaan valikoivaan ostamiseen. Toisinaan on siis mielekääntä antautua tilanteisiin, joissa ei juurikaan tehdä tiedostettuja valintoja. Mutta miksi tällaisiin ei-reflektiivisiin tilannetyypeihin olisi kiinnitettävä huomiota valinnan logiikan yhteydessä? Tämä selittyy sillä, että näidenkin tilannetyyppien sisältämät intressit voidaan ottaa vakavasti toisissa tilannetyypeissä, joiden tahtodispositiot ovat useammin preferenssisuhteissa. Preferenssirelaatioille asetettavat

⁸ Vertailun universaalisuus palvelee valinnan logiikan idiosynkraattisia, yksilöeettisiä lähtökohtia ja on jossain määrin ristiriidassa luonnollista kieltä koskevien intuitioiden kanssa. Mikään ei luonnollisesti estä modifioimasta tätä logiikkaa siten, että preferenssit olisivat tilannesidonnaisia dispositioita.

tiukat rationaalisuusvaatimukset saattavat siis olla elämän kannalta epärealistisia.

Mitä taas tulee vaatimukseen itse valinnan rationaalisuudesta, torjuu valinnan logiikan dispositioihin keskittyvä luonne niin ikään perinteisiä, päätösteoriasta tuttuja ihanteita. Kyseinen logiikkahan mahdollistaa valintojen pluralismin samassa tilannetyypissä. Tilannetyyppien dispositioluonne sallii toisin sanoen useita eri päämääriä, joiden toteuttamista yksilö voi tahtoa yhdessä ja samassa tilannetyypissä, esimerkiksi ammatillisella urallaan tai ihmissuhteessa; eikä tässä ole mitään ”irrationaalista”.

Valinnan logiikan preferenssit eivät ole kuitenkaan vapaita ainoastaan päätösteorian ylenmääräisistä rationaalisuusihanteista vaan myös siitä vaikutusvallasta, josta ne nauttivat tuolla alalla. Preferenssisuhdehan ilmaisee valinnan logiikassa ainoastaan, että yhtä asiantilaa tahdotaan *potentiaalisesti* enemmän kuin toista. Siihen osittain perustuva valinta ei täysin sulje pois *pelkästään tahdottujen, ei-valittujen* asiantilojen esiintymistä toiminnan motiiveina. Mikäli tilannetyypissä *valitut* asiantilat nähdään mahdottomina tai liian vaikeasti toteutettavina käsillä olevassa tilannetyypin *esiintymässä*, voi yksilö tahtoa ja toteuttaa jonkin valittuja asiantiloja vähemmän tahdotun asiantilan. Samaten voi käydä myös siinä tapauksessa, että ei-valittu tahtodisposition kohde asettuu tarjolle tai tulee vastaan. *Valinnan logiikka on siis eräänlainen kahden tason malli, joka jakaa asiantilat tavoiteltaviin ja ainoastaan tahdottaviin.* Tässä suhteessa se muistuttaa stoalaista moraalifilosofiaa, jossa jotkut hyvät asiat, kuten terveys ja hyvä maine otetaan vastaan, kun taas vain hyve on tavoittelemisen arvoista.⁹ Valinnan logiikalla voidaan selittää myös ihmisten ristiriitaisilta vaikuttavilta asenteilta. Joku saattaa esimerkiksi haluta nähdä terroristien iskevän Yhdysvaltoihin, vaikka hän olisikin valmis estämään iskun, jos vain pystyisi. Tässä ei ole kyse mistään ristiriidasta vaan haluamisen ja tavoittelun erosta.

Jos valinnan logiikan preferenssit eroavatkin päätösteorian serkuistaan, eivät ne ole sen läheisempää sukua esimerkiksi von Wrightin mallintamille preferensseille. von Wrightin logiikan ”holistisuuden” perustavia implikaatioita on muun muassa seuraava:

”[T]he state s is preferred to the state t , if and only if, the state $\neg t$ is preferred to the state $\neg s$.”¹⁰

Vertaamalla von Wrightin logiikkaa nyt valinnan logiikkaan en pyri kritisemaan kumpaakaan vaan alleviivaamaan eroja. Vaikka pidättäydynkin logiikassa tahdon

⁹ Valinnan logiikan yhteys stoalaiseen moraalifilosofiaan on otettava ennen kaikkea analogiana, ei tulkintana. Kyseisen moraalifilosofian mahdollisista tulkinnoista ks. esim. Irwin 1998.

¹⁰ von Wright 1972, 147.

intensiivisyyden numeerisesta tarkastelusta, sellainen soveltuu yllä olevan von Wrightin periaatteen tarkasteluun valinnan logiikan kontekstissa. Koska valinnan logiikka on kahden tason malli, voimme kuvitella pelin, jonka kuluessa jokainen asiantiloista s , $\neg s$, t ja $\neg t$ on pelaajalle mahdollinen ja vieläpä tahdottava tavoite. Asiantilan s toteuttaminen tuo pelaajalle tietyssä tilanteessa kuusi euroa ja sen negaation toteuttaminen toisessa pelitilanteessa neljä euroa. Asiantilan t toteutuminen tuo puolestaan toisinaan viisi euroa ja negaatio joskus kaksi euroa. Esimerkkitalanne osoittaa, ettei von Wrightin periaate päde valinnan logiikassa: on luonnollista tahtoa enemmän asiantilaa $\neg s$ (4 e) kuin asiantilaa $\neg t$ (2 e), samalla kun on luonnollista tahtoa enemmän asiantilaa s (6 e) kuin asiantilaa t (5 e). Edellinen esimerkki ei osoita mitään puutetta von Wrightin logiikassa, sillä hänen pyrkimyksensä on mallintaa ”luontaisia”, so. ei-välineellisiä preferenssejä. Mutta soveltuuko se sitten valinnan logiikkaan, jonka preferenssit ovat dispositionaalisia ja tilanteet ylittäviä? Toisin kuin von Wrightin logiikassa, ei valinnan logiikan preferensseillä ole mitään määrättyä laatua tai syntyperää; perusteet tahtoa preferenssisuhteen osapuolia voivat näyttää täysin yhteismitattomilta — jopa siinä määrin, että tuon suhteen ilmaiseminen vaikuttaa rienaukselta tai mauttomuudelta. Mikäli esimerkkitalanteen asiantilat olisivat mahdollisia vain kyseisessä pelissä, mikään ei estäisi niitä olemasta valinnan logiikan preferenssisuhteissa edellä kuvatulla tavalla. Edellinen esimerkki muistuttaa jälleen myös siitä, että tässä dispositioiden logiikassa on mahdollista tahtoa keskenään ristiriitaisia asiantiloja. Preferenssijärjestys on välttämätön edellytys tällaisen ”ristiriititalanteen” ratkaisemiselle, jos sellainen tiedostetaan ja koetaan ongelmaksi. Se ei ole kuitenkaan yksinään riittävä ehto ratkaisun syntymiselle, kuten tullaan seuraavassa alaluvussa näkemään.

3.2.3 Vaihtoehtojen näkeminen

Preferenssien *olemassaolon* lisäksi sisällökäs valinta edellyttää, että preferensseillä on *vaikutusta*. Preferenssisuhde vaatii vaikuttaakseen sen molempien osapuolten tiedostamista. Valintahetkellä vallitsevan tilannetyypin sisäisten tahtodispositioiden vaikutus valintaan on siis mahdollista vain, jos niitä ajatellaan vaihtoehtoina. Valinnan ei tarvitse kuitenkaan rajoittua pelkästään *annetun* tilannetyypin sisäisiin tahtodispositioihin: valitseva yksilö voi ajatella myös vaihtoehtoisia — menneitä, tulevia tai täysin kuvitteellisia — tilannetyyppejä, joiden sisältämät tahtodispositiot asettavat *estoja* sille, mitä hän voi käsillä olevassa tilannetyypissä ottaa tavoitteekseen. Näissä estoissa on kyse juuri preferenssien vaikutuksesta, kun valitsija tiedostaa nykyisen asemansa ylittäviä tahtodispositioita ja vertaa niitä vallitsevan tilannetyypin tahtodispositioihin. Estoista on

luonnollisesti kyse myös silloin, kun yksilö tiedostaa vallitsevan tilannetyypin sisältämät vaihtoehdot, so. tahtodispositioiden kohteet, ja vertaa niitä toisiinsa.

Vaihtoehtoiset tilannetyypit voivat puolestaan olla valitsevan yksilön jo kokemia tyypejä tai sellaisia, joihin hän uskoo tulevaisuudessa joutuvansa. Mutta vaihtoehtoja sisältävät tyyppit voivat olla myös täysin fiktiivisiä tai vaikkapa toisten ihmisten kuviteltuja asemia. Näin ollen valinnan logiikka mahdollistaa esimerkiksi uskonnollisten auktoriteettien ja fiktiivisten esikuvien mallintamisen osana valintaprosessia. ”Mitä Jeesus tahtoisi” on täysin mallinnettavissa oleva ohjenuora. Niinikään valinnan logiikalla voi mallintaa toisten ihmisten kuviteltujen tahtodispositioiden huomioimista valinnassa ja siten esimerkiksi hyvää tarkoittavaa valitsemista.

Vaihtoehtoisten tahtodispositioiden huomioiminen asiantilojen tahdottavuuden vertailussa edellyttää kuitenkin sitä, että valitseva yksilö *tahtoo* huomioida ne tällä tavalla — mahdollisina estoina — juuri käsillä olevassa tilannetyypissä — ja vielä enemmän, että hän tahtoo tätä *dispositionaalisesti*. Tätä tahtoa huomioida vaihtoehdot voi esiintyä enemmän tai vähemmän muihin tahtodispositioihin verrattuna siinä missä mitä tahansa muutakin tahtoa. Kyseessä ei ole kuitenkaan mikä tahansa tahtodispositio vaan ilmiö, jota kutsun *tahdonaktiksi* (vrt. puheakti). Se mitä tahdonaktilla tarkoitan, lienee paremmin ymmärrettävissä yksinkertaisemman esimerkin avulla. Jos tahdon ajatella punaista mökkiä, ajattelen samalla punaista mökkiä. Tahtoon ajatella punaista mökkiä *sisältyy* punaisen mökin ajattelua.¹¹ Vastaavasti tahdonaktiin, joka kohdistuu jonkin tilannetyypin sisältämien vaihtoehtojen ajattelemiseen, — tähän aktiin sisältyy noiden vaihtoehtojen ajattelu. Kutsun tästedes tällaista tilannetyypikohtaista vaihtoehtojen näkemisen tahdonaktia *tiedostusdispositioksi*. Toisin kuin preferenssit, jotka vallitsevat tilannetyypien yläpuolella, tiedostusdispositiot esiintyvät vaihtelevasti eri tilannetyypeissä. Ne ovat toisin sanoen tilannesidonnoisia, kuten muutkin tahtodispositiot.

Tiedostusdispositiot selittävät valinnan logiikan erikoisuuden, joka aiemmin saattoi vaikuttaa hieman mystiseltä: sen, että tahtodispositiot ja tilannetyypit ovat tahdon asioita, kun logiikkaa käytetään elämän suunnitteluun. Jotta tilannetyypiksi olisi suljettu kokoelma tahtodispositioita, on sen itse oltava tiedostuksen kohde, toisin sanoen sitä on tultava ajatelleeksi mahdollisten estojen kokoelmana. Tahtomiset ovat tietenkin olemassa ennen kuin niiden huomioimista ajatellaankaan, mutta vasta tiedostusdispositioilla niistä rajataan

¹¹ Tarkemmin muotoiltuna esimerkissä on kyse siitä, että yksilö tahtoo sellaisen asiantilan vallitsevan, jossa hän ajattelee punaista mökkiä. Jotta tahdon kohde olisi määrätty, on ajatuksen punaisesta mökistä oltava (edes väljällä tavalla) yksitulkintainen. Punaisen mökin ajattelu on siis osa itse tahtomisen aktia.

valinnan logiikan mallintamia tahtodispositioita, joiden joukko muodostaa tilannetyypin, so. kyseisen tiedostusdisposition kohteen. On kuitenkin tärkeää huomata, että se tahto, joka viime kädessä määrää malliin sisältyvät tilannetyypit, ei voi itse tulla samalla mallinnetuksi. Tiedostusdispositiohan kuuluvat itsekin tilannetyyppeihin, joten olisi kehämäistä, että ne antaisivat itse itselleen aseman dispositiiona. Tämä tahdon ylijäämäisyys teoriasta on sukua postmodernistisille ajatuksille ilmaisujen merkityksistä.

Ainakin yhden tiedostusdisposition on vallittava käsillä olevassa tilannetyypissä, jotta juuri sitä koskeva valinta voisi olla sisällökäs eli jotta yksilö ei valitsisi kyseisessä tyypissä kaikkia tahdon kohteitaan toimintansa päämääräksi. Mikäli tilannetyypissä ei esiinny yhtään tiedostusdispositiota, eivät preferenssit pääse vaikuttamaan kyseisen tyypin suhteen eli siihen ei sisälly perusteita johdonmukaiselle valinnalle. Sisällökäs valinta annetussa tilannetyypissä edellyttää sekä preferenssejä, jotka koskevat sen sisältämiä tahtodispositioita, että ainakin yhtä tiedostusdispositiota, joka saa preferenssit vaikuttamaan.

4. Valinnan logiikka

Esitelyäni laajasti dispositionaalisten päämäärien valinnan edellytyksiä ja lähtökohtia, voin vihdoinkin edetä itse valinnan logiikan formulointiin. Esittelen aluksi kyseisen logiikan kielen eli syntaksin ja sitä vastaavan mallin. Tämän jälkeen määritän yhdenlaisen valintaoperaattorin ja tarkastelen toisenlaisten valintojen mahdollisuutta.

4.1 Valinnan logiikan kieli

Otan käyttöön seuraavat merkinnät alustavine selityksineen:

Wp: agentti dispositionaalisesti tahtoo, että p.

Cp: agentti dispositionaalisesti tahtoo, että hän toteuttaa asiantilan p.

WRr: agentti dispositionaalisesti tahtoo, että hän huomioi r:n symboloimaan tilannetyypiin sisältyvät tahtodispositiot.

CRr: agentti tahtoo toimia, jotta hän huomioisi tilannetyypiin r sisältyvät tahtodispositiot.

Pitäen mielessä luvun 3 määritelmät voidaan nyt todeta, että Wp ja WRr symboloivat tahtodispositioita ja Cp ja CRr puolestaan valintoja eli päämäärädispositioita. Ilmaisut

WR_r ja CR_r kuvaavat samalla myös tiedostusdispositioita, joista toinen on toista vahvempi. Mitä näiden lauseiden ero voi käytännössä tarkoittaa, se selviää luvussa 4.2.4.

Edellisten intuitiivisten selitysten jälkeen voin nyt siirtyä syntaksin tarkempaan määrittelyyn. Valinnan logiikan kieli L koostuu yksinkertaisimmillaan seuraavanlaisista ilmaisuista: termeistä eli tilannetyyppejä symboloivista tilannetyyppivakioista (r_0, r_1, \dots) ja asiantiloja symboloivista asiantilavakioista (p_0, p_1, \dots ja Rr_0, Rr_1, \dots) sekä lauseista (muotoa Wp_n, Cp_n, WR_n ja CR_n). Kielen L lauseet määritellään seuraavaan tapaan induktiivisesti:

- i) Symbolit p_0, p_1, \dots ovat asiantilavakioita.
- ii) Symbolit r_0, r_1, \dots ovat tilannetyyppivakioita.
- iii) Jos r_n on tilannetyyppivakio, ilmaus Rr_n on asiantilavakio.
- iv) Jos x on asiantilavakio, Wx ja Cx ovat lauseita.
- v) Mitkään muut ilmaisut eivät ole lauseita paitsi ne jotka on muodostettu sääntöjen i-iv kautta.

Edellinen induktiivinen määrittely koskee valinnan logiikkaa puhtaimmillaan. Mikään ei kuitenkaan estä sisällyttämästä siihen esimerkiksi uskomisen logiikkaa ja lauselogiikkaa. Lauselogiikan mukaanotto mahdollistaisi myös edellisen määritelmän korjaamisen: tällöin symbolit p_0, p_1, \dots ja Rr_0, Rr_1, \dots olisivat myös lauseita eivätkä vain termejä — sillä varauksella, että vastaavien asiantilojen propositionaalisuus olisi annettua (tämän varauksen ongelmallisuudesta ks. luku 3.1.3).

4.2 Valinnan logiikan semantiikka

Esiteltyäni valinnan logiikan syntaksin, siirry sen semantiikan tarkasteluun. Määrittelen aluksi kielen L mallin. Tämän jälkeen määrittelen peruspredikaattien eli tahdon ja valinnan tulkinnan. Lopuksi, luvussa 4.2.4 tarkastelen spesifimmän, täydentävän valintapredikaatin mahdollisuutta.

4.2.1 Malli

Malli M valinnan logiikan kielelle L on muotoa $M = (S, D, I, V, P)$, jossa

- i) S on tilanneavaruus eli ei-tyhjä joukko *tilannetyyppejä*, so. $S = \{s_1, \dots, s_n\}$.
- ii) D on universumi eli ei-tyhjä joukko *asiantiloja*, so. $D = \{t_1, \dots, t_n\}$.

- iii) I on *tulkintafunktio*, joka liittää kielen L jokaiseen asiantilavakioon p_x tai Rr_x sen esittämän yhden asiantilan $t_x \in D$ ja jokaiseen tilannetyypivakioon r_y vastaavan yhden tilannetyypin $s_y \in S$.
- iv) V on *tahdottavuusfunktio*, joka antaa jokaiselle asiantilalle joukon tilannetyyppejä, joissa agentti dispositionaalisesti tahtoo kyseisen asiantilan toteutumista, so. $V: D \rightarrow S$.
- v) P on *preferenssirelaatio* eli ei-tyhjä joukko asiantiloista koostuvia järjestettyjä pareja, so. $P = \{(t_{x1}, t_{y1}), \dots, (t_{xn}, t_{yn})\}$. Joukon jäsen (t_x, t_y) ilmaisee, että agentti dispositionaalisesti tahtoo enemmän asiantilan t_x vallitsemista kuin asiantilan t_y vallitsemista kaikkien tilannetyyppien kokonaisuudessa.

4.2.2 Tahtopredikaatti

Ilmaus " $M \models_s p$ " tarkoittaa, että lause p on tosi mallin M tilannetyypissä s . Kielen L lauseen Wp totuusarvo mallissa $M = (S, D, I, V, P)$ ja tilannetyypissä $s \in S$ määritellään siten seuraavasti:

$$M \models_s Wp, \text{ joss } s \in V(I(p)).$$

4.2.3 Normaali valinta

Kielen L lauseen Cp totuusarvo mallissa $M = (S, D, I, V, P)$ ja tilannetyypissä $s \in S$ määritellään seuraavasti:

$$M \models_s Cp, \text{ joss } M \models_s Wp \text{ ja } \neg \exists s' \in S \{ \exists r \in L [s' = I(r) \wedge M \models_s WRr \wedge \exists t \in D (s' \in V(t) \wedge (t, I(p)) \in P)] \}.$$

Edellinen lauseke ilmaisee, että p :n symboloima asiantila valitaan tilannetyypissä s , jos ja vain jos sitä kyseisessä tyypissä tahdotaan eikä sitä tahdota preferenssirelaation määräämänä vähemmän kuin mitään tiedostettua vaihtoehtoa. Tilannetyypissä valitut asiantilat ovat siis preferenssirelaation ja tyypin sisältämien tiedostusdispositioiden yhdessä rajaamia.

4.2.4 Heikko ja vahva valinta

Otsikoin tätä edeltävän alaluvun vihjaavasti ”Normaaliksi valinnaksi”. Moiseen

varaukseen on kaksi syytä. Ensinnäkin valinnan logiikkaan sisältyy *pattitilanteen* mahdollisuus. Toisten tilannetyyppien tahtodispositioiden tiedostaminen voi näet johtaa tilanteeseen, jossa jokaiselle annetun tilannetyypin tahtodispositiolle on olemassa esto eli kumoaja. Tällaisen pattitilanteen mahdollisuus nostaa esiin kysymyksen siitä, salliiko valinnan logiikka edellä mallinnettua *heikompa* valintamekanismia, joka jättäisi enemmän vaihtoehtoja. Normaalialia *rajoittavampaa* valintamekanismia puolestaan motivoi logiikan mahdollistama valinnan *pluralismi*. Tiedostusdispositioiden vähyys ja preferenssien riittämättömyys voivat aiheuttaa valintojen liiaksi koettua runsautta jossakin tilannetyypissä. Näin voi käydä siinäkin tapauksessa, että kyseiset valinnat ovat sisällökkäitä eli että ne rajaavat pois ainakin jonkun tahtodisposition. Edellä mainitut kaksi mahdollisuutta, pattitilanne ja pluralismi, haastavat kysymään, löytyykö valinnan logiikasta itsestään käsitteellisiä välineitä valinnan heikompaan tai vahvempaan rajaamiseen. Vai onko kyseisissä tilanteissa tyytyminen pelkkään olosuhteiden ja niitä koskevien uskomusten orjuuteen? Tarkastelen aluksi pattitilannetta. Sellaisen ratkaiseminen näyttäisi siis edellyttävän sallivamman valitsemistavan käyttöä kuin mistä edellä määritellyssä normaalissa valinnassa on kyse.

Logiikan rajoitusten tiedostamiseksi on kuitenkin syytä käydä läpi kaikki perustavat vaihtoehdot, joilla päättämättömyys voidaan ratkaista. Yksinkertainen tapa selvittää pattitilanteesta on pidättäytyminen tiedostamasta toiminnan dispositionaalisia päämääriä. Tähän menetelmään turvautuva voi toimia aktiivisesti kulloistenkin halujensa mukaisesti. Vaihtoehtoisesti hän voi passiivisesti odottaa, mitä tilanne tuo tullessaan ja miten tilanne muuttuu toiseksi. Sekä aktiivisessa että passiivisessa tapauksessa valinnan logiikka on siis voimaton. Edellä mainitut konservatiiviset vaihtoehdot säilyttävät myös ajattelurakenteen muuttumattomana. Radikaalimpi sopeutuminen on sen sijaan kyseessä silloin, kun yksilön preferenssit, tahtodispositiot tai hänen tapansa hahmottaa tilannetyyppejä muuttuvat. On kuitenkin epäselvää, missä määrin yksilö voi tällaiseen muutokseen vaikuttaa korkeamman asteen tahtomistensa avulla.

Täydellisen motiivien anarkian tai radikaalin muutoksen lisäksi pattitilanteen ratkaisua voidaan etsiä myös valinnan logiikan tarjoamalla käsitteellisillä apuneuvoilla. Vaihtoehtoja on ainakin kaksi: ei-valittujen estojen huomioimatta jättäminen ja vain valittuihin tiedostusdispositioihin tukeutuminen. Ensin mainittu valitsemistapa antaa vain sellaisten estojen rajata valintaa, jotka ovat itse valittuja huomioidussa tilannetyypissään. Jos henkilö ei itse ajattele olevansa tulevaisuudessa valmis edistämään jotakin tuolloin tahtomaansa asiaa, joka nyt muodostaa eston, ei hän ehkä anna sen tahdottavuuden rajoittaa nykyistä

toimintaansa, vaikka hän ottaisi sen huomioon. Toinen pattitilanteen mahdollisesti ratkaiseva valitsemistapa perustuu siihen, ettei kaikkia vaihtoehtoisia tiedostettuja tilannetyyppejä tahdota huomioida yhtä paljon. Valitsija voi antaa suuremman painon valituille tiedostusdispositioille ja jättää huomioimatta ei-valittujen tiedostusdispositioiden paljastamat estot. Tällainen tilanne voi tulla vastaan, kun kaksi eriasteisesti arvostettua auktoriteettia asettavat valitsijalle estoja — vieden tältä kumoamattomat vaihtoehdot. Valitsija voi tällöin hylätä vähemmän arvostetun gurun asettamat estot. Tämä ratkaisu antaa erään vastauksen kysymykseen ilmaisujen ”WRr” ja ”CRr” merkityserosta.

Pattitilanteen kaksi edellä kuvattua ratkaisua, ja niiden yhdistelmä, voidaan formalisoida seuraavankaltaisilla täydennetyillä valintapredikaatilla:

$$M \models_s C^{AB}p, \text{ joss } M \models_s Wp \text{ ja } \neg \exists s' \in S \{ \exists r \in L [s' = I(r) \wedge M \models_s ARr \wedge \exists p' \in L(M \models_s Bp' \wedge (I(p'), I(p)) \in P)] \}, \text{ jossa } A, B \in \{W, C\}.$$

Yllä artikuloidut predikaattilauseet ovat muunnoksia normaalin valintapredikaatin määritelmästä, mutta ne kuitenkin nojaavat tuohon samaiseen predikaattiin (paitsi C^{Wp}). Näitä lauseita on neljää eri muotoa, kun M , s ja p pysyvät samoina. C^{Wp} esittää saman proposition kuin Cp . $C^{Wc}p$ puolestaan tarkoittaa, että ei-valitut kumoajat jätetään valittaessa huomiotta. $C^{cw}p$ kyseenalaistaa ei-valitut tiedostusdispositiot valintaprosessissa. Kahden edellisen yhdistelmä, $C^{cc}p$, sulkee valinnan ulkopuolelle sekä ei-valitut estot että ei-valitut tiedostusdispositiot.

Pattitilanteen lisäksi ongelmalliseksi voidaan kokea myös valintojen pluralismi, jonka valinnan logiikka mahdollistaa. Ongelmalliseksi pluralismin voi tehdä nähdäkseni seuraavat kaksi mahdollisuutta. Ensinnäkin kaikkien päämäärien toteuttaminen tai edes sen yrittäminen voi olla jossakin tilannetyypissä pitkälläkin aikavälillä mahdotonta. Toiseksi valitsija saattaa kaivata yksikertaisuutta ja kenties vain yhtä päämäärää toiminnalleen, jolloin hänen ei tarvitsisi pitää silmällä vaihtelevia, kullekin päämäärälle soveltuvia olosuhteita ja jolloin hän voisi keskittyä kussakin tilannetyypissä vain yhteen tai harvaan asiaan.

Toisin kuin pattitilanteeseen, pluralismin ongelmaan ei löydy nähdäkseni ratkaisua valinnan logiikan sisältä. Ongelman ratkaisu ei toisin sanoen onnistu saman mallin sisällä vaan edellyttää sen muuttamista. Tämä tarkoittaa muutosta valitsijan preferenssien, tahtojen ja tiedostusdispositioiden kokonaisuudessa. Kuten olen lähtökohtaisesti rajannut, jälkimmäiset, tilannesidonnaiset dispositiot ovat annettuja eivätkä yksilön ”valittavissa”,

joskin niitä voi yrittää vältellä pysymällä kaukana houkutuksista. Päätettävissä ei ole myöskään preferenssisuhteiden sisältö. Preferenssien *määrän* tavoitteellinen lisääminen asioita aktiivisesti vertailemalla on sen sijaan mahdollista, jos sitä tahdotaan. Samaten on mahdollista kysyä, *miksi* tahtoa sitä-ja-sitä, jolloin uusien faktojen tiedostaminen johtaa helposti yleisluontoisempiin tahdon kohteisiin. Vaikkei valinnan logiikka itse ratkaisekaan pluralismin ongelmaa, sen tarjoamat käsitteelliset välineet soveltuvat apuneuvoiksi aktiiviseen itsetuntemuksen tavoitteluun.

5. Epilogi: valinnan logiikan valinta

Tarvitaanko dispositionaalisten päämäärien logiikkaa? Vastaus riippuu nähdäkseni omaksutusta elämäntavasta. Esittelemäni logiikka soveltuu määrätynlaisen tahtomisen tarkasteluun määrätynlaisessa elämässä. Sillä voi mallintaa moninapaista psyykeä ja käsitellä näennäisiä ristiriitoja. Päätösteorian tarjotinmallista luopuminen ja tiedostusdispositioiden huomioiminen tekevät tästä logiikasta kuitenkin myös muuta kuin pelkän deskriptiivisen mallintamisen työkalun. Parhaimmillaan se voi toimia itsetuntemuksen tavoittelun ja minä-ihanteiden ilmaisun välineenä. Yleiset periaatteet, preferenssit, toimivat valinnan logiikassa yhdessä tilannesidonnaisen, dispositionaalisen tahdon kanssa. Tällaisena se mahdollistaa itsetuntemuksen projektissa eräänlaisen keskittien äärimmäisen reflektiivisen mutta sisällöllisesti köyhän ja kokemuksellisesti rikkaan mutta tutkimattoman elämän välillä. Itsetuntemus esittelemäni logiikan puitteissa ei edellytä kaikkien tilanteiden yhtäaikaista hallintaa ja kaikkien asiantilojen hierarkiaa. Toisaalta henkilö, joka ei näe vaihtoehtoja tai aseta tarpeeksi preferenssejä, voi valinnan logiikan kontekstissa *tahtoa tehdä mitä hyvänsä*.

Kirjallisuus

Frankfurt, Harry G. 1988, "Freedom of the Will and the Concept of a Person", teoksessa *The Importance of what We Care about*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 11-25.

Herzberg, Lars 1995, "On Being Moved by Desire", *Philosophical Investigations* 18, no. 3, s. 250-263.

Holmström-Hintikka, Ghita 1991, *Action, purpose and will*, Acta Philosophica Fennica, Vol. 59, Helsinki.

Karni, E. & Schmeidler, D 1990

Irwin, T. H. 1998, "Socratic Paradox and Stoic Theory", teoksessa Stephen Everson (ed.), *Ethics, Companions to ancient thought*, Vol. 4, Cambridge University Press, Cambridge, s. 151-192.

Kirchsteiger, Georg & Puppe, Clemens 1996, "Intransitive Choices Based on Transitive Preferences: the Case of Menu-Dependent Information", *Theory and Decision* 41, no. 1, s. 37-58.

von Wright, Georg Henrik 1971, *The Logic of Preference*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

von Wright, Georg Henrik 1972, "The Logic of Preference Reconsidered", *Theory and Decision* 3, s. 140-169.